



ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫН КЕЗЕҢДЕУ МӘСЕЛЕСІ

Жәмиға ТАҚТАРОВА

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университетінің Ғылыми жұмыстар және халықаралық байланыстар жөніндегі проректоры, т.ғ.д., Атырау қ.

Қазақстан мемлекетінің тәуелсіздік алуы ғылымды жаңа өзгерістерге алып келді. Сондықтан да Қазақстан тарихы ғылымына қоғамдық жаңа ұлттық тарихымызды жазуға әлемдік тарих ғылымында өткен дәуірлеу мен қазіргі кезеңдегі тарихи құбылыстардың кезеңдік межелерін айқындау тәжірибесін ескеру қажет бола бастады. «Кезеңдеу – тарихи процестерді сараптау құралы ретінде қызмет ететіні белгілі. Сондықтан да ол ең алдымен тарихи дамудың дәуірлері мен кезеңдерінің шартты белгілеріне қарай жіктеумен айқындалады. Осыған сәйкес белгілі бір тарихи мерзім ішінде өндіргіш күштердің, қоғамдық қатынастардың, қоғам ахуалының, мәдениетінің даму кезеңдері сараланып шығады».

Алайда Қазақстан тарихын кезеңдерге бөлу қаншалықты күрделі болса, соншалықты жүйеге түспеген мәселе. Атап айтсақ, ең алдымен тарихты зерттеп, зерделеудегі әдіснама (методология) мәселесі толық шешіліп біткен жоқ. Тәуелсіздік алған кезден бастап біз кешегі еуроцентристік бағытқа негізделген маркстік-лениндік әдіснамадан кеттік деп жарияладық, дегенмен бұл әдіснама әлі мемлекеттік стандарттарда, оқулықтарда кездеседі. Тіпті тарихшылардың өздері одан толық арылған жоқ. Қазір өркениеттік бағытты ұстанамыз дегенмен, тарихты пайымдауда, зерттеуде, оқытуда бұл әдіснаманы толық пайдаланып жүрген жоқпыз. Оған толық көшетін уақыт жетті. Сонда ғана Қазақстан тарихының ақтаңдақ беттерін дұрыс түсінуге мүмкіндік аламыз. Көшпенді өркениет мәселесін шешіп, оны әлем тарихына қоса аламыз.

Қазақстан тарихын кезеңдеу мәселесі де толық аяқталған жоқ. Бұрынғысынша ежелгі, орта, жаңа, қазіргі заман деп бөлінеді. Отан тарихын бұлайша кезеңдеу біздің пікірімізше кейбір мәселелерді тереңірек және жан-жақты ашып көрсетуге толық мүмкіндік бермейді.

Отан тарихын кезеңдеу дегеніміз тарих ғылымының теориясы мен методологиялық өресін көрсететін, таным биігіне көтерілу жолындағы атқарылған

істер мен алдағы міндеттерді айқындайтын жауапты сәт. Екіншіден, ол күрмеуі күрделі тарихи-өркениеттік үрдістердің бастысы мен екінші кезектегісін, негізгісі мен қосалқысын айырып тануға мүмкіндік береді. Отан тарихының кезендерін дұрыс анықтау арқылы тарих ғылымының бұған дейін ашылмай келген мәселелерін зерттеуге серпін беріп, қалың бұқараның ұзақ жылдан бері өтелмей келген ғылыми ақиқатқа деген қарызын қайтару сөзден іске айналады.

Қазақ тарихы ғылымында 1917 жылдан бастап 1991 жылға дейінгі Қазақстан тарихы ғылымы бір ғана саяси-экономикалық бағытта өрбіді. Қазақстан тарихының материалдары жалпы білім беретін мектептерде ресми түрде 1958–59 оқу жылынан бастап оқытылып келеді. Бірақ та тарих сабақтары КСРО тарихы құрамында үзік-үзік оқытылғандықтан оны оқытуда көптеген қайшылықтар орын алды. Олар: білім мазмұны мен Коммунистік партияның, Кеңес үкіметінің оны оқытуға қойған талаптары, оқу бағдарламалары мен оқулықтары, білім мазмұнының көлемі, оның күрделілік деңгейі мен оқушылардың мүмкіндігі, жас ерекшелігі, оқыту әдістемесі талаптары мен курстың оқытылу жайы, пәннің оқу-материалдық базасына қойылатын талаптар мен оның іс жүзіндегі мүмкіндіктері арасындағы және басқа да қайшылықтар болатын.

Тарихи үрдістердің заңдылықтары мен кезендеріне талдау жасауға ұмтылыс әр дәуірде де болған. Орта ғасырларда тарих пен тағдыр тәңірінің не құдайдың қолындағы іс деген пайымдау үстемдік құрса, жаңа заман ойшылдары тарих толқынының шешуші факторы ретінде ағартушылықты, төңкерісті, жеке тұлға әрекетін, мемлекеттік билік формасын алға тартты. Тарихты кезеңдеу мәселесінде отарлаушы Ресей империясы өз саясатына бейімдегендігі белгілі.

Қазақ тарихты кезеңдеу мәселесін ХХ ғасырдың 20–30-жылдарында ұлт зиялылары да өз зерттеулерінде мәселе етіп көтерген болатын.

М. Тынышбаевтың «Түрік-монғол тарихы» атты зерттеуінде «түрік-монғол тарихы екі кезеңге бөледі:

1) Ең ескі заманнан бастап, 1456 жылға дейін (өзбек пен қазақ-қырғыз айрылатын жыл).

2) 1454 жылдан бері қарай, қазақ-қырғыз бөлініп шыққанға дейін, қысқаша түрік-монғол тарихын бәрін жазбақшымыз, сол жылдан бері қарай бір-ақ қазақ-қырғыз тарихын айтпақшымыз», – деп жазған болатын [1].

Ал, С. Асфендияров «Қазақтар тарихының кейбір негізгі мәселелері» атты мақаласында қазақ тарихының үш кезеңі бар, олар: 1-кезең – капиталистік дамуға дейін (XVIII ғасырға дейін), 2-кезең – отарлау. Қазақстан патшалықтың отары және Қазақстандағы Қазан революциясының алғы шарттары, 3-кезең – кеңестік [2], – деп бөледі.

Еліміз егемендік алғаннан кейін Отан тарихын дәуірлеу мәселесін кешенді көтерген академик М. Қозыбаев еді. 1992 жылы дүние жүзі қазақтарының бірінші құрылтайында оқыған баяндамасында тоғыз дәуірді нақты көрсетті:

1. Адам баласы қазақ сахарасында пайда болып, өмір сүрген тайпалар белесі;

2. Сақ, ғұндар заманы;

3. Түркі тектес тайпалар дәуірі;

4. Қыпшақ белесі;

5. Монғол үстемдігі;

6. Қазақ хандықтары: халық, ұлттың қалыптасуы;

7. Отаршылық бұғауында;

8. Қазақ халқы Кеңес империясының уысында;

9. Қазақ халқы егеменді ел болған шағында [3].

2010 жылы жарық көрген Ғылым академиясының Тарих институты шығарған оқулықтың бірінші томында «Сақ-сармат дәуірі», «Ғұн-үйсін мемлекеттері» деп дұрыс көрсетілген. Ғұндар ежелгі дүниенің екі империясының ыдырауында өз таңбаларын қалдырды. Олар: Хань және Рим империясы. Сондықтан да ғұн тарихына Отан тарихынан қомақты орын беруіміз қажет.

Отан тарихын дәуірлеуге байланысты ойларын кейінде басқа да ғалымдар ортаға салды. Мәселен, белгілі ғалым Т. Омарбеков тарихтағы бетбұрыстардың, дамудың, белестердің хронологиялық ауқымы бірде ұзақ, бірде қысқа болатынын еске сала отырып, эра, дәуір, кезең, саты тәрізді ұғымдардың аражігін нақты ашуға, соларға табан тіреп тұру қажеттілігіне баса назар аударды.

Зерттеуші ғалым Х. Әбжанов қазақ тарихын 6 кезеңге бөліп қарастырады.

1) Көне Қазақстан.

2) Түркілену исламдану, қазақтану дәуіріндегі Қазақстан.

3) Қазақ хандықтары немесе табиғи-дәстүрлі даму дәуірі.

4) Зарзаман дәуірі.

5) Зорлық пен модернизациялау дәуірі.

6) Азаттық дәуірі [4].

Қазақ тарихында табиғи-географиялық, геосаяси ерекшелік, шаруашылық-мәдени типі ықпал еткені сөзсіз. Дегенмен, шешуші рөлде, тағдыр анықтағыш тоғыста, алдыңғы шепте бірде этникалық, енді келесі сәтте саяси фактор алма-кезек табысып жатты.

Қазақтың кәсіби философиясының өте көрнекті өкілдерінің бірі Ағын Қасымжанов халқымыздың өзіндік санасының тарихына қатысты қазіргі аянышты жағдайының себептерін былайша түсіндіреді: «Қазақтардың рухани мәдениетінің тарихын түсіну және жаңғырту жұмысындағы жағдайды сипаттайтын мәселелердің біріншісі оқыту мен білім беру үдерісі үшін іргетасты құрайтын тарихи зерттеулердің жалпы бағдарымен байланысты, ал ол, дәлірек айтқанда, жоқ болып отыр. Екіншіден, жоғары оқу орындарының тарих факультеттерін есепке алмағанда, қазақтардың рухани тарихының ғана емес, қазақ тарихының жалпы мәселелері де оқу-білім беру пәндерінің жалпы тізіміне кірмей қалды. Басқа көп нәрселер туралы айтылды (бұл керек те), көне Рим мен ортағасырлық Еуропа туралы, Бабыл мен Жаңа дүниені отарлау туралы көп айтылады, ал өзімізге жақын төңірек туралы, өлкенің тарихы мен халқымыздың өзіндік санасы туралы мүлдем ештеңе айтылмайды. Үшінші-

ден, жалпы алғанда тарихшылардың, жекелей алғанда мәдениет тарихшыларының күш-жігері «тарих дегеніміз өткенге қарай төңкерілген саясат» ұстынымен бағдарланды, яғни оларды тарихты ыңғайға қарай бұрмалап пайымдауға, партияның негізгі бағытындағы «тербелістерге» сәйкес «тарихты қайта көшіріп жазуға» бағдарлады. Адамдардағы айғаққа деген, жауапкершілікті жұмысқа деген, дербес ойлауға деген талғамды өшіріп тастады, оның есесіне «сізге не жағымды» ұстынына сәйкес жағымпаздықты, субъективизмді қалыптастырды» [5].

Әлемдік тарихта қазіргі заман тарихының басталу кезеңін бірінші дүниежүзілік соғыстың басталу уақытымен алса, Кеңестік жүйеде 1917 жылғы қазан төңкерісінің уақытымен алған болатын. Біздің пайымдауымызша Қазақстан тарихындағы қазіргі заманды қазақ жеріне капитализмнің енуінен бастау керек деген орынды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР МЕН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1. М. Тынышбаев. Таңдамалы. Избранное. Алматы, 2001. 93-б.
2. Большевик Казахстана. 1933, №10. С. 29-37.
3. М.Қ. Қозыбаев. Тарих зердесі (замана асуы). 1-кітап. Алматы, 1998. 146-б.
4. Х.М. Әбжанов. Отан тарихын кезеңдерге бөлу мәселелері // Отан тарихы, №1, 2003. 45-51 б.
5. А. Қасымжанов. Қазақ халқының философиялық мұрасы. 17-кітап. Астана, 2006. 86-б.